

สาธารณกรณี

แรงงานสตรีในประเทศไทย : สภาพทั่วไป ปัญหา และข้อเสนอแนะ รพี สุวรรณะขลุ

แรงงานสตรีในประเทศไทย : สภาพทั่วไป

สตรีในประเทศไทยมีจำนวนประมาณครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งประเทศ จากการสำรวจสถานะแรงงานทั่วประเทศล่าสุดในปี 2520 พบว่า ในกลุ่มผู้มีงานทำทั้งหมดนั้นเป็นสตรีประมาณ 46 เปอร์เซ็นต์¹ สตรีไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและอาชีพอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ดังจะเห็นได้ชัดในกลุ่มสตรีชนบท อาชีพที่สตรีไทยประกอบรองจากเกษตรกรรม ได้แก่ อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและบริการ สตรีไทยในชนบทส่วนใหญ่ทำงานหนักเต็มป่าเต็มไร่ในไร่นา ส่วนสตรีไทยที่อาศัยอยู่ในเมืองส่วนใหญ่ทำงานที่มีฐานะตำแหน่งรองชายในสถานที่ราชการและหน่วยงานเอกชนต่างๆ เช่น ธนาคาร โรงเรียน โรงพยาบาล โรงงานอุตสาหกรรม โรงแรม ภัตตาคาร ฯลฯ ข้อที่น่าสังเกตคือ มีสตรีในชนบทละทิ้งอาชีพเกษตรกรรมเข้ามารับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในเมืองทวีจำนวนขึ้นเรื่อยมา Satsaya Choanggulia² ศึกษาบทบาทของสตรีไทยในการหารายได้ช่วยเหลือฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวพบว่า สตรีไทยในชนบทส่วนใหญ่ละทิ้งอาชีพในชนบทมาประกอบอาชีพในเมืองเพราะในชนบทมีงานที่ให้สตรีทำน้อย สตรีในชนบทมีความรู้ความสามารถในการทำงานน้อย แต่มีเวลาว่างมากและมีความสนใจที่จะหารายได้เพื่อช่วยเหลือครอบครัว และค่ายเห่กันที่มีสตรีในชนบทจำนวนไม่น้อย เมื่อเข้ามาประกอบอาชีพในเมืองจึงมักถูกหลอกลวงให้ทำงานประเภทบริการเช่นเป็นหมอนวดในสถานอาบอบนวด เป็นคนรับใช้ เป็นโสเภณี

แรงงานสตรีมีความสำคัญในการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้นตามลำดับ ดังจะเห็นได้จาก การสำรวจแรงงานทั่วประเทศของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2517 ปรากฏว่าจำนวนสตรีผู้มี

งานทำมีประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์ของผู้มีงานทำทั้งหมด ต่อมา พ.ศ. 2518 และ พ.ศ. 2519 จำนวนสตรีผู้มีงานทำเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเป็นประมาณ 45 เปอร์เซ็นต์ของผู้มีงานทำทั้งหมด ใน พ.ศ. 2520 จำนวนสตรีผู้มีงานทำเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 46 เปอร์เซ็นต์ของผู้มีงานทำทั้งหมด ยิ่งถ้าพิจารณาการใช้แรงงานสตรีไทยในชนบท โดยพิจารณาจากรายงานการสำรวจแรงงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2519 ประกอบกับรายงานการศึกษา “ภาวะการมีงานทำของสตรีชนบทในประเทศไทย” ของกรมแรงงานในปีเดียวกัน ซึ่งระบุว่า มีสตรีที่ว่างงานน้อยกว่าชาย กล่าวคือ มีสตรีที่ว่างงานเพียง 33.6 เปอร์เซ็นต์ของผู้ว่างงานทั้งหมด และประมาณ 70.2 เปอร์เซ็นต์ของสตรีผู้มีงานทำในชนบทประกอบอาชีพเกษตรกรรม นอกจากนี้สตรีในชนบทอายุระหว่าง 11-19 ปี อันเป็นวัยที่ควรเข้าโรงเรียนยังเข้าสู่กำลังแรงงานมากกว่าสตรีวัยเดียวกันที่อยู่ในเมือง³ จะยิ่งเห็นได้ชัดว่า แรงงานสตรีเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชนบทและการพัฒนาเกษตร ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในปัจจุบัน

การใช้แรงงานสตรี : ในชนบทและในเมือง

ได้มีผู้ศึกษาการใช้แรงงานสตรีในประเทศไทยกันมาก แต่ส่วนใหญ่สนใจศึกษาการใช้แรงงานสตรีในชนบทผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น เมื่อ พ.ศ. 2505 Carl Book⁴ ศึกษาการใช้แรงงานสตรีในชนบททางภาคเหนือ สรุปว่า สตรีไทยในชนบททำงานหนักเช่นเดียวกับชายหลายอย่างเช่น ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว นวดข้าว ทำข้าว เลี้ยงสัตว์ เมื่อหมดฤดูทำนาสตรียังทำหน้าที่ทอผ้า ต่อมา พ.ศ. 2510 เสถียรโกเศศ⁵ กล่าวถึงสตรีไทยในชนบทว่า นอกจากมีหน้าที่รับผิดชอบและมีความสามารถในเรื่องงานบ้านแล้ว ยังมีหน้าที่ช่วยครอบครัวทำงานเกษตรกรรมเคียงบ่าเคียงไหล่ชาย และมีความสามารถเท่าเทียมชาย สตรีไทยในชนบทได้รับการอบรมตั้งแต่เด็กให้ปฏิบัติงานบ้านและงานเกษตรกรรม เช่นเดียวกับเด็กชาย โดยให้ไปอยู่ในไร่นาทุกวันเพื่อจะได้เรียนโดยการปฏิบัติจากผู้ใหญ่

พ.ศ. 2519 สภาสตรีแห่งชาติศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับ “สตรีไทย”⁶ และได้กล่าวถึง “การอาชีพและแรงงานของสตรีไทย” ในอดีต จนถึงปัจจุบันในส่วนที่เกี่ยวกับแรงงานสตรีในชนบท สภาสตรีฯ มีความเห็นว่า แรงงานสตรีในชนบทมีความสำคัญเท่าเทียมชายและสามารถใช้แรงงานชายได้ ทั้งนี้เพราะพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของไทยมีลักษณะเป็น

แบบเกษตรกรรมดั้งเดิม ซึ่งต้องการความช่วยเหลือเกื้อกูลเรื่องแรงงานจากญาติสนิท และเพื่อนบ้านไม่ว่าจะเป็นแรงงานเด็ก สตรีหรือชาย นอกจากนั้นสภาสตรี ฯ ยังได้เปรียบเทียบการใช้แรงงานสตรีในชนบทและในเมืองว่า สตรีในชนบทนอกจากจะต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรมหนักเคียงบ่าเคียงไหล่ชายแล้ว ยังต้องปฏิบัติงานบ้าน และปรนนิบัติสามีหลังจากเลิกงานยิ่งในอดีต สมัยที่มีการเกณฑ์แรงงานชายฉกรรจ์มาใช้ในการงานหลวงด้วยแล้ว สตรีในชนบทต้องรับภาระหนักแก่ผู้เดียวในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัว และปฏิบัติงานบ้านซึ่งไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทนและจัดเป็นการใช้แรงงานที่ปราศจากคุณค่าในทางเศรษฐกิจ

สภาสตรี ฯ กล่าวถึงการที่ใช้แรงงานสตรีในเมืองว่า ในอดีต การใช้แรงงานสตรีในเมืองแยกเป็นสองกลุ่มคือ การใช้แรงงานสตรีในครอบครัวบุคคลธรรมดา และการใช้แรงงานสตรีในครอบครัวข้าราชการ ขุนนางและคนมั่งมี การใช้แรงงานสตรีในครอบครัวบุคคลธรรมดา มีลักษณะคล้ายคลึงการใช้แรงงานสตรีในชนบท กล่าวคือ สตรีนอกจากจะมีหน้าที่ปฏิบัติงานบ้านต่าง ๆ แล้วยังมีหน้าที่ช่วยทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ซึ่งนับว่าเป็นการใช้แรงงานที่ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจโดยตรงแต่ก็เป็นการช่วยหารายได้ให้แก่ครอบครัวโดยทางอ้อม ส่วนการใช้แรงงานของสตรีในครอบครัวข้าราชการ ขุนนางและคนมั่งมีนั้น มีลักษณะเป็น บริการรับใช้และบริการบันเทิงให้แก่พระมหากษัตริย์ ขุนนางและสามี

สภาสตรี ฯ มีความเห็นเกี่ยวกับการใช้แรงงานสตรีไทยในปัจจุบันว่า ปัจจุบันรัฐบาลจำเป็นต้องเร่งพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งสลับซับซ้อนมากขึ้น ทำให้มีความต้องการแรงงานในประเทศเพิ่มขึ้น แรงงานสตรีจึงมีความสำคัญมากขึ้น ทั้งในชนบทและในเมือง ดังจะเห็นได้ว่ามีการใช้แรงงานสตรีกระจายไปในการประกอบอาชีพต่าง ๆ มากขึ้น ที่เห็นได้ชัดคือในเขตเทศบาลนครหลวง มีการใช้แรงงานสตรีประกอบอาชีพต่าง ๆ มากที่สุด นอกจากมีการใช้แรงงานสตรีเพื่อยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวแล้วยังมีการใช้แรงงานสตรี เพื่อยกระดับฐานะทางสังคมของสตรีด้วย ดังจะเห็นได้ว่าในส่วนภูมิภาค สตรีออกปฏิบัติงานอาสาสมัครของสมาคมสตรีประจำ

จังหวัดซึ่งมีประจำเกือบทุกจังหวัด นอกจากนี้ยังช่วยปฏิบัติงานของกลุ่มเกษตรกรและกลุ่มสหกรณ์ สำหรับสตรีในส่วนกลางนั้นมีการรวมกลุ่มช่วยปฏิบัติงานโครงการของสภาสตรีแห่งชาติ และขององค์การเอกชนที่เป็นนิติบุคคล เช่น สมาคม มูลนิธิต่าง ๆ โดยไม่ได้รับค่าตอบแทน

นนท์ชัย ไชยศุฑ์ ศึกษา “สถานภาพสตรีไทยที่จังหวัดฉะเชิงเทราและลำปาง”

ในปี 2519-2520 พบว่า แรงงานสตรีชนบทมีความสำคัญเชิงเศรษฐกิจมาก จากการศึกษาปรากฏว่าสตรีส่วนใหญ่ (73 เปอร์เซ็นต์) มีรายได้ร่วมกับสามีเพราะประกอบอาชีพเกษตรกรรมร่วมกัน สตรีในชนบทที่ไม่มีอาชีพและไม่มีรายได้มีจำนวนน้อยมาก (8 เปอร์เซ็นต์)

พ.ศ. 2519 กรมแรงงานศึกษา “ภาวะการมีงานทำของสตรีชนบทในประเทศไทย”⁹

พบว่า มีประชากรสตรีในชนบทมากกว่าประชากรชายเล็กน้อย คือ 50.4 เปอร์เซ็นต์ และมีสตรีที่อยู่ในกำลังแรงงาน 38.3 เปอร์เซ็นต์ ของจำนวนผู้อยู่ในกำลังแรงงานทั้งหมด นอกจากนี้ยังพบว่า สตรีในชนบทว่างงานน้อยกว่าชาย คือมีเพียง 33.6 เปอร์เซ็นต์ ของจำนวนผู้ว่างงานทั้งหมด ที่น่าสนใจคือ สตรีในชนบทที่มีงานทำส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 (71.8 เปอร์เซ็นต์) สตรีที่ทำงานในชนบทเป็นผู้ทำงานช่วยธุรกิจของครอบครัว โดยไม่ได้รับค่าจ้างมากที่สุด (56.3 เปอร์เซ็นต์) นอกนั้นทำงานส่วนตัว (28.2 เปอร์เซ็นต์) ลูกจ้างเอกชน (12.9 เปอร์เซ็นต์) ลูกจ้างรัฐบาล (2.2 เปอร์เซ็นต์) ผู้ที่เป็นนายจ้างมีน้อยมาก (0.3 เปอร์เซ็นต์) และเมื่อเปรียบกับสตรีที่ทำงานในเมืองแล้ว พบว่ามีลักษณะแตกต่างกันคือ สตรีในเมืองผู้ทำงานช่วยธุรกิจของครอบครัวโดยได้รับค่าจ้างมีเพียง 22.7 เปอร์เซ็นต์ ของผู้มีงานทำในเมืองทั้งหมด สตรีในเมืองเป็นลูกจ้างเอกชนมากที่สุด (35.0 เปอร์เซ็นต์) นอกนั้นทำงานส่วนตัว (28.2 เปอร์เซ็นต์) ลูกจ้างรัฐบาล (13.4 เปอร์เซ็นต์) และเป็นนายจ้าง (0.7 เปอร์เซ็นต์)

ลาวัญญ์ รัตนรุ่ง¹⁰ กล่าวถึงบทบาทของสตรีในครอบครัวที่มีฐานะปานกลางว่าในชนบทสตรีมีส่วนช่วยชายทำงานหนักด้านเกษตรกรรมทุกชนิด ส่วนในเมืองสตรีทำงานในหน่วยงานของเอกชนและของรัฐบาล นอกจากสตรีจะประกอบอาชีพเพื่อช่วยเศรษฐกิจครอบครัว เข็มบ่าเข็มไหล่ชายแล้ว สตรียังมีภาระที่จะต้องดูแลบ้านและทุกคนในครอบครัวในฐานะแม่บ้านเพิ่มอีก ทั้งก่อนและหลังเวลาที่ต้องประกอบอาชีพ

จากการสำรวจแรงงานสตรีไทยของสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี 2519 ช่วยให้ได้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้แรงงานสตรีในชนบทและในเมืองเพิ่มเติมคือ ส่วนใหญ่สตรีที่ทำงานในชนบทและในเมืองใช้เวลาประกอบอาชีพไม่แตกต่างกันคือ ประมาณสัปดาห์ละ 40-49 ชั่วโมง¹⁰ โดยเฉลี่ยสตรีที่ทำงานในเมืองมีระดับการศึกษาสูงกว่าสตรีในชนบทเล็กน้อย สตรีในชนบทส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกึ่งเกษตรกรกรรม ส่วนสตรีในเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกึ่งบริการ ที่น่าสนใจคือการทำงานของสตรีในชนบทมีลักษณะเป็นการช่วยแรงงานในครอบครัวและเป็นการประกอบธุรกิจส่วนตัว ฐานะของสตรีมิได้เป็นทั้งนายจ้างหรือลูกจ้างและไม่ได้รับค่าจ้างแรงงานซึ่งแตกต่างจากสตรีในเมืองส่วนใหญ่มีฐานะเป็นลูกจ้างหน่วยงานเอกชนและได้รับค่าจ้างแรงงานต่ำ

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ¹¹ สำรวจสถานภาพการทำงาน of สตรีในโรงงานอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพฯ ในปี 2521 พบว่ามีสตรีทำงานในโรงงานถึง 56.44 เปอร์เซ็นต์ ของผู้ทำงานในโรงงานทั้งหมด แต่มีสตรีทำงานในระดับผู้บริหารเพียง 25 เปอร์เซ็นต์ ส่วนใหญ่เป็นสตรีที่มีอายุในช่วง 21-25 ปี

เนื่องด้วยความจำเป็นทางเศรษฐกิจของครอบครัวประกอบกับระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้สตรีมีบทบาทสำคัญเพิ่มขึ้นในการช่วยเหลือจุนเจือรายได้ของครอบครัว ชัดติยา กรรณสูต ศึกษา "สตรีเกษตรกรไทย"¹² พบว่าส่วนใหญ่ของสตรีเกษตรกรไทยในเขตหนองจอกและบางปะอินที่ศึกษา (60 เปอร์เซ็นต์) รับผิดชอบในการหาเลี้ยงครอบครัวมากกว่าครึ่งหนึ่งหรือทั้งหมด ส่วนผู้ที่รับผิดชอบน้อยกว่าครึ่งหนึ่งมีจำนวนน้อย (10 เปอร์เซ็นต์) เช่นเดียวกัน Tan and Tan¹³ พบว่าสตรีเชียงใหม่มีส่วนช่วยเหลือครอบครัวมาก จากการวิเคราะห์การมีส่วนช่วยเหลือครอบครัวของสตรีเชียงใหม่ในแง่ของการมีส่วนโดยตรงในการหารายได้ให้ครอบครัวจากการประกอบอาชีพที่ได้ค่าจ้างแรงงาน ปรากฏว่าสตรีเชียงใหม่ส่วนใหญ่ (67.2 เปอร์เซ็นต์) ประกอบอาชีพซึ่งช่วยให้ได้รายได้โดยตรงแก่ครอบครัวประมาณ 20 ถึง 60 เปอร์เซ็นต์ของรายได้ทั้งหมด นอกจากนั้นมีสตรีเชียงใหม่อีกจำนวนไม่น้อย (30.80 เปอร์เซ็นต์) ที่สามารถหารายได้ให้แก่ครอบครัวได้มากกว่า 60 เปอร์เซ็นต์ของรายได้

ทั้งหมด ยิ่งถ้าพิจารณาเวลาที่สตรีใช้ไปในการทำงานและค่าของแรงงานที่สตรีใช้ในการทำงานบ้าน ซึ่งเมื่อคิดปรับเป็นต้นทุนรายได้ร่วมด้วยแล้ว ยิ่งเห็นได้ชัดว่า สตรีเชียงใหม่มีส่วนช่วยเหลือครอบครัวมากกว่าสามที่หนึ่งในแง่ของรายได้และเวลาที่สละให้แก่ครอบครัว Tan and Tan วิเคราะห์การมีส่วนช่วยของสตรีเชียงใหม่โดยการพิจารณาจากรายได้ที่สตรีหาให้ครอบครัวทั้งในแง่รายได้โดยตรงที่ได้จากการประกอบอาชีพรวมกับรายได้ที่สตรีหาได้โดยอ้อมด้วยการคิดประเมินจากการทำงานบ้านพบว่า สตรีเชียงใหม่ส่วนใหญ่ (72.4 เปอร์เซ็นต์) มีส่วนช่วยหารายได้ให้ครอบครัวได้มากกว่า 60 เปอร์เซ็นต์ ของรายได้ทั้งหมด

ปัญหาการประกอบอาชีพของสตรีไทย

ในขณะที่มีสตรีสนใจประกอบอาชีพ¹⁴ เพื่อหารายได้ช่วยเหลือครอบครัวอันเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระทางเศรษฐกิจของชายเพิ่มขึ้นตามลำดับนั้น สถานะภาพและบทบาทของสตรีในการประกอบอาชีพ ยังไม่ได้รับความสนใจที่จะได้รับการพัฒนาให้ได้รับความเสมอภาคเท่าเทียมชาย ที่เห็นได้ชัดคือ โอกาสในการประกอบอาชีพ ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน และระดับรายได้ของสตรียังต่ำกว่าชายอยู่อย่างมาก จากการสำรวจแรงงานทั่วประเทศในปี 2519¹⁵ พบว่า สตรีที่ทำงานในประเภทงานบริหาร ราชการ และจัดดำเนินการ มีจำนวนเพียง 15 เปอร์เซ็นต์ของผู้ที่ทำงานประเภทนี้ ทั้งหมดทั่วประเทศ และจากการสำรวจโรงงานในเขตกรุงเทพฯ คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ¹⁶ ในปี 2521 พบว่ามีสตรี (39.8 เปอร์เซ็นต์) ในโรงงานเป็นจำนวนไม่น้อยได้รับเงินเดือนค่อนข้างต่ำ คือได้รับเงินเดือนประมาณ 500-1,000 บาท และมีสตรีเพียง 0.34 เปอร์เซ็นต์เท่านั้นที่ได้รับเงินเดือนสูงในช่วง 5,000 บาท หรือสูงกว่า ส่วนชายที่ได้รับเงินเดือนสูงในช่วงนี้มีมากกว่าสตรีอย่างเห็นได้ชัดคือ 3.5 เปอร์เซ็นต์

สาเหตุประการแรกที่ทำให้สตรีไทยมีโอกาสนในการประกอบอาชีพ มีความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานและมีระดับรายได้ต่ำกว่าชาย ได้แก่วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมของไทย¹⁷ เน้นคุณค่าของกุลสตรีคือ การเป็นคนอ่อนในหลายกรณี เช่น อ่อนน้อม อ่อนโยน อ่อนไหว และอ่อนข้อ นอกจากนั้นการอบรมสตรีไทยในอดีตตั้งแต่

สมัยสุโขทัย ศรีอยุธยา เรื่อยมาจนต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนรัชกาลที่ 5 ยังเห็นว่าหน้าที่ความรับผิดชอบหลักของสตรีคือ ปฏิบัติงานบ้าน งานครัว ดูแลบิดามารดา ประนินิตสามี อบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา ส่วนการทำงานนอกบ้าน ประกอบอาชีพหารายได้เลี้ยงครอบครัวเป็นหน้าที่รอง¹⁸ ซึ่งสตรีอาจทำหรือไม่ทำก็ได้ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมและการอบรมสตรีในลักษณะดังกล่าว ทำให้สตรีและคนส่วนใหญ่มีทัศนคติและยอมรับค่านิยมที่ไม่เป็นธรรมชาติเกี่ยวกับบทบาทของสตรีในการประกอบอาชีพ ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมและคำพังเพยต่างๆ ที่กล่าวถึงสตรีในลักษณะที่สตรีเป็นช่างเท้าหลัง สตรีควรรออยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน สตรีเป็นเพศอ่อนแอ บอบบาง สวยงามเปรียบเสมือนดอกไม้ ยิ่งไปกว่านั้นบางคนยังมองว่าสตรีมีจิตใจอ่อนไหวง่าย ไม่กล้าตัดสินใจ หรือแสดงความคิดเห็น เริ่ม ดังนั้น การศึกษาและการประกอบอาชีพบางอย่างจึงไม่เหมาะสมกับสตรี เช่น การปกครอง การบริหาร ก่อสร้าง ช่างกล ไฟฟ้า ทั้งมีความเห็นว่าอาชีพที่เหมาะสมกับ ความรู้ความสามารถ และความถนัดโดยธรรมชาติของสตรี ได้แก่ ครู บรรณารักษ์ เลขานุการ พยาบาล ช่างเสื้อและเสริมสวย

เจริญ ศิริพันธ์¹⁹ และ ชิตจันทร์ หังสสุต²⁰ มีความเห็นพ้องกันว่าจารีตประเพณีมีอิทธิพลกำหนดความเชื่อในสังคมโดยทั่วไปว่า สตรีมีความรู้ความสามารถน้อยกว่าชาย ดังนั้น การที่สตรีประสบปัญหาความไม่เสมอภาคในโอกาสประกอบอาชีพ ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน และระดับรายได้ในส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าสตรีขาดความรู้ ขาดประสบการณ์ในการประกอบอาชีพและขาดความเชื่อมั่นในตนเอง

ศิริ เกิดอินทร์²¹ มีความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัญหาของสตรีไทยว่าสตรีไทยนอกจากจะประสบปัญหาความไม่เป็นธรรมในโอกาสประกอบอาชีพอันเป็นปัญหาที่สืบเนื่องจากค่านิยมของสังคมไทยแล้วสตรีไทยยังประสบปัญหาคำอื่น ๆ อีกเช่น ด้านการศึกษา ดังจะเห็นได้จากปัจจุบัน อัตราการไม่รู้หนังสือของสตรีสูงกว่าชาย ปัญหาด้านเศรษฐกิจ สตรีมีโอกาสประกอบอาชีพและได้รับค่าแรงน้อยกว่าชาย ส่วนปัญหาทางด้านสุขภาพ สตรีมีสุขภาพดีกว่าชายในระยะตั้งครรภ์และหลังคลอดอันเป็นอุปสรรคที่ทำให้สตรีไม่สามารถปฏิบัติงานได้เท่าที่ควร

โดยทั่วไปเชื่อว่า ระดับการศึกษาเป็นเครื่องชี้ถึงระดับความสามารถและประสิทธิภาพในการทำงาน เนื่องจากสตรีส่วนใหญ่มีการศึกษาต่ำ ดังนั้นแรงงานสตรีโดยเฉพาะที่เคลื่อนย้ายออกจากภาคเกษตรกรรมในชนบทเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมในเมือง จึงมักเป็นแรงงานไร้ฝีมือ นางเยาว์ ชัยเสรี²² จำแนกแรงงานสตรีทั่วประเทศตามระดับการศึกษาที่สำเร็จ พบว่าในปี 2517 แรงงานสตรีที่จัดอยู่ในกลุ่มที่มี ความรู้ความชำนาญ (สตรีที่สำเร็จมัธยมศึกษาหรือสูงกว่า) มีจำนวนน้อยมาก (3 เปอร์เซ็นต์) แรงงานสตรีในกลุ่มที่ไม่มีความรู้ความชำนาญ (สตรีที่สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่า) มีจำนวนมากถึง 43.2 เปอร์เซ็นต์ของกำลังแรงงานทั้งประเทศจากการศึกษา สภาพการทำงานของผู้จ้างหญิงในงานก่อสร้างในเขตกรุงเทพมหานคร ของ วิชชุตา²³ ชี้ให้เห็นชัดว่า แรงงานสตรีในภาคอุตสาหกรรมส่วนใหญ่เป็นแรงงานไร้ฝีมือจึงทำให้นายจ้างเอารัดเอาเปรียบได้ง่ายทั้งในเรื่องค่าจ้าง ชั่วโมงทำงาน วันหยุดและสวัสดิการอื่น ๆ ดังจะเห็นได้ว่า ลูกจ้างหญิงจะถูกใช้งานหนักและได้รับค่าตอบแทนต่ำ ถูกให้ทำงานเกินกำหนดเวลาทำงานปกติ โดยไม่ได้รับค่าจ้างในชั่วโมงที่เกินกำหนดไปเล็กน้อย เพราะแรงงานประเภทนี้เป็นแรงงานชั่วคราวและจัดเป็นรายวัน

ในปัจจุบันแม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติแรงงานคุ้มครองสิทธิและหน้าที่ของสตรีที่ใช้แรงงาน²⁴ และกำหนดให้สตรีได้รับค่าจ้างแรงงานค่าล่วงเวลาและค่าจ้างทำงานในวันหยุดเท่าชาย สำหรับงานที่มีลักษณะ คุณภาพและปริมาณอย่างเดียวกัน แต่ในทางปฏิบัติกลับปรากฏว่าเจ้าของงานมักจะสนใจรับสตรีเข้าทำงานน้อยกว่าชาย ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่าสตรีทำงานสู้ชายไม่ได้ โดยเฉพาะงานกลางคืนและต่างจังหวัด สตรีลาคลอดลาป่วยมากกว่าชาย หรือถ้าหากจะรับสตรีเข้าทำงานก็จะให้เงินเดือนต่ำกว่า ยิ่งไปกว่านั้นจากการศึกษาการทำงานของผู้หญิงและเด็กในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ของกรมแรงงาน²⁵ ในปี 2519 พบว่าเกือบ 99 เปอร์เซ็นต์ของเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมหอผ้าขนาดเล็กละเลยไม่ปฏิบัติตามข้อบัญญัติของกฎหมายคุ้มครองแรงงาน โดยเฉพาะสิทธิของแรงงานสตรี เช่นไม่กำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำไว้ มีการจ้างตามแรงงาน ในงานก่อสร้างเกือบทุกชนิด คนงานสตรีได้ค่าจ้างต่ำกว่าคนงานชาย โดยอ้างว่าสตรีทำงานเบากว่าชาย แต่ในทางปฏิบัติแล้วสตรีบางคนต้องยกของหนักเกิน 30 กิโลกรัม ซึ่งเป็นการขัดกฎหมายแรงงานทั้งยัง ไม่มีการกำหนดมาตรฐานความปลอดภัยเกี่ยวกับการก่อสร้าง

นภาพร โกศลวัฒน์²⁸ ศึกษา สภาพการทำงานของสตรีและเด็กในโรงงาน
อุตสาหกรรมทอผ้าในเขตนครหลวงกรุงเทพมหานคร พบว่าสตรีที่ใช้แรงงานนอกจากจะประสบ
ปัญหาความไม่เสมอภาคการจ้างแรงงานแล้วยังประสบปัญหา สภาพการทำงาน ซึ่งเป็นผลของ
การละเลยไม่ปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานของเจ้าของกิจการ และการขาดการตรวจสอบ
โรงงานที่รุดกุมของเจ้าหน้าที่กรมแรงงาน กระทรวงอุตสาหกรรม นภาพร มีความเห็นว่า
กฎหมายคุ้มครองแรงงานมีข้อกำหนดคุ้มครองสิทธิสตรีในการประกอบอาชีพ และในเวลา
เดียวกันก็มีข้อกำหนดจำกัด กีดกันสิทธิสตรีในการประกอบอาชีพด้วย ถ้าพิจารณาตามเจตนาร
มณธ์ของกฎหมายอาจกล่าวได้ว่า กฎหมายมุ่งคุ้มครองสิทธิสตรีเกี่ยวกับค่าจ้าง เวลาทำงาน
การใช้แรงงาน สภาพการทำงาน วันหยุดงาน และสวัสดิการต่างๆ ให้เหมาะสมกับสภาวะ
ธรรมชาติของสตรีและสภาพสังคมตลอดจนวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เช่น
กฎหมายกำหนดห้ามใช้สตรีทำงานอุตสาหกรรม ระหว่างเวลา 22.00 น. ถึง 06.00 น. ห้าม
ใช้สตรีทำงานพาณิชย์กรรมระหว่างเวลา 24.00 น. ถึง 06.00 น. ห้ามใช้สตรีทำงานหนัก ยก
แบก หาม ลาก เข็น ทุบ เกินอัตราที่กำหนด ให้สตรีได้รับสิทธิพิเศษ เช่น ลาก่อนและหลัง
คลอดได้ ได้รับค่าจ้างระหว่างคลอด ลาพักคือ เปลี่ยนงานในหน้าที่ให้เหมาะสมกับสุขภาพ
เป็นต้น แต่เนื่องจากตลาดแรงงานของไทยแคบ คนต้องการงานมีมาก โรงงานอุตสาหกรรม
มีน้อย ประกอบกับเจตนารมณธ์ในการจ้างงานของเจ้าของโรงงานแตกต่างจากเจตนารมณธ์ของ
กฎหมายคุ้มครองแรงงาน ดังนั้นข้อกำหนดดังกล่าวแทนที่จะให้ผลคุ้มครองสิทธิของสตรีตาม
เจตนารมณธ์ของกฎหมาย กลับกลายเป็นให้ผลรุกรอนสิทธิของสตรีในการได้รับค่าจ้างแรงงาน
ก่อให้เกิดอคติในกลุ่มผู้จ้างแรงงาน ถูกนายจ้างเอาเปรียบเกี่ยวกับค่าจ้างแรงงาน สภาพการ
ทำงาน และไม่ได้รับความเป็นธรรมในการคุ้มครองแรงงาน

ปัญหาที่สตรีผู้ใช้แรงงานประกอบวิชาชีพประสบอีกปัญหาหนึ่งคือ ความไม่เสมอ
ภาคเกี่ยวกับการพัฒนาแรงงาน ส่วนมากคนงานสตรีที่ใช้แรงงานมักจะมีการศึกษาต่ำ ไม่ได้รับ
การส่งเสริมจากนายจ้างให้ได้รับการศึกษาอบรมวิชาชีพเพิ่มเติมเพื่อนายจ้างจะได้จ่ายค่าจ้างแรง
งานต่ำในฐานะเป็นคนงานไร้ฝีมือ ยิ่งไปกว่านั้น คนงานสตรีที่สมรสแล้ว มีภาระครอบครัว

มากจนไม่มีเวลาว่างที่จะศึกษาวิชาชีพ ทั้งบางคนยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากสามีซึ่งมักมีความเห็นว่า สตรีไม่จำเป็นต้องศึกษาวิชาชีพ²⁷ มีผู้สนใจศึกษาระหว่างการใช้เวลาของสตรีในการปฏิบัติงานอาชีพและแรงงาน²⁸ กันเป็นจำนวนมาก พิจารณาจากผลการศึกษาดังกล่าวพบว่า สตรีไทยส่วนใหญ่ใช้เวลาประกอบอาชีพนอกร้านวันละ 7-9 ชั่วโมง สตรีในชนบทใช้เวลาทำงานบ้านในเวลาว่างจากงานอาชีพประมาณวันละ 3-4 ชั่วโมง สตรีที่สมรสแล้วทำงานในเขตกรุงเทพมหานครใช้เวลาทำงานบ้านและดูแลบุตรประมาณวันละ 2-4 ชั่วโมง ส่วนสตรีโสดที่ทำงานในเขตกรุงเทพมหานครใช้เวลาทำงานบ้านประมาณวันละ 1.6 ชั่วโมง Tan and Tan สรุปว่า สตรีนอกจากใช้เวลาปฏิบัติงานอาชีพนอกร้านพอๆ กับสามีแล้ว สตรียังใช้เวลาปฏิบัติงานบ้านมากกว่าสามีอย่างเห็นได้ชัด จะเห็นได้ว่า สตรีที่ประกอบอาชีพนอกร้านโดยเฉพาะสตรีที่สมรสแล้วจะประสบปัญหาความรู้สึกกดดันเรื่องการจัดแบ่งเวลาให้แก่งานอาชีพและงานบ้าน ทั้งนี้ เพราะงานบ้านเป็นงานจุกจิกใช้เวลามาก ไม่สามารถใช้เครื่องผ่อนแรงช่วยปฏิบัติได้เสมอไป กับทั้งชายไทยส่วนใหญ่ไม่นิยมและไม่เคยได้รับการอบรมให้ปฏิบัติงานบ้าน ซึ่งทำให้สตรีต้องรับภาระปฏิบัติงานบ้านแต่ผู้เดียวหรือเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ สตรีที่ประกอบอาชีพนอกร้านผู้ซึ่งต้องการความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน และต้องการเขียนฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจให้สูงขึ้น นอกจากจะต้องประสบปัญหานอกจากการได้รับความไม่เสมอภาคในโอกาสที่จะได้รับความสนับสนุนจากนายจ้างในการพัฒนาความรู้ความสามารถแล้วยังต้องประสบปัญหาความรู้สึกกดดันภายในเรื่องการจัดแบ่งเวลาทำงานอาชีพให้สอดคล้องกับบทความรับผิดชอบในครอบครัว

ซิดจันท์ หังสสุต²⁹ ชี้ให้เห็นปัญหาสำคัญของสตรีที่ทำงานในโรงงานคือ การขาดเพื่อนที่ปรึกษาซึ่งจะช่วยแนะนำวิธีการแก้ปัญหาและช่วยหาทางป้องกันความไม่เข้าใจระหว่างคนงานสตรีและนายจ้าง ปัจจุบันคนงานสตรีขาดที่ปรึกษาที่มีความใกล้ชิด เข้าใจปัญหาคนงาน และเป็นผู้ที่คนงานยอมรับและไว้วางใจที่จะระบายความไม่พอใจและความไม่เข้าใจระหว่างคนงานและนายจ้าง การขาดเพื่อนที่ปรึกษาของคนงานสตรี เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนงานสตรีไม่ได้รับการคุ้มครองแรงงานและไม่ได้รับสวัสดิการดีเท่าที่ควร

กล่าวโดยสรุป สตรีไทยทั่วไปมิได้มีความรู้สึกว่าเขาเองไม่มีประโยชน์ต่อสังคม และมีได้มีความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจว่าสตรีมีส่วนร่วมตัดสินใจในกิจกรรมระดับอำเภอ จังหวัด หรือประเทศชาติน้อยกว่าชาย³⁰ ในทางตรงข้ามสตรีโดยส่วนใหญ่กลับมีความรู้สึกที่สตรีได้รับการยอมรับให้มีส่วนร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับทรัพย์สินและสวัสดิภาพของครอบครัวมากกว่าเทียมชาย นอกจากนั้นสตรีไทยยังยอมรับว่า สตรีมิได้มีหน้าที่หารายได้ช่วยเศรษฐกิจของครอบครัวเท่านั้น หากแต่ยังมีหน้าที่เก็บรักษา จัดการทรัพย์สินและจัดรายจ่ายของครอบครัวให้สมดุลย์กับรายได้ด้วย ดังนั้น ปัญหาของสตรีไทยจึงแตกต่างจากปัญหาของสตรีในต่างประเทศซึ่งมักจะเป็นปัญหาเรียกร้องให้สตรีมีสิทธิและมีส่วนร่วมตัดสินใจทางการเมืองและเรื่องครอบครัวเท่าเทียมชาย ในประเทศไทยแม้ว่าจะมีสตรีบางกลุ่ม เช่น กลุ่มสตรีก้าวหน้าในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ กลุ่มบัณฑิตสตรีทางกฎหมาย กลุ่มส่งเสริมสถานภาพสตรีสนใจเรียกร้องให้สตรีมีสิทธิเสมอภาคชายในทางการเมือง และในเรื่องต่าง ๆ ของครอบครัว เช่น การจัดการทรัพย์สิน การหย่า ฯลฯ อยู่ก็ตาม แต่สตรีไทยที่เป็นสมาชิกของกลุ่มดังกล่าวเป็นเพียงคนกลุ่มน้อยและเป็นผู้ที่มีการศึกษาและมีฐานะทางเศรษฐกิจสูง ปัจจุบันสตรีไทยส่วนใหญ่ได้แก่สตรีที่ประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและบริการ มีการศึกษาและได้รับค่าจ้างแรงงานต่ำ มีรายได้ไม่พอกับรายจ่ายที่จำเป็น ปัญหาที่สตรีไทยกลุ่มนี้ประสบและต้องการแก้ไขเร่งด่วนก่อนปัญหาอื่น ได้แก่ ปัญหาการได้รับความไม่เป็นธรรมในการประกอบอาชีพ ค่าจ้างแรงงาน และการคุ้มครองแรงงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงานสตรี³¹ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานสตรีผู้ประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรมในชนบทมาสู่ตัวเมืองและเข้าทำงานที่ไม่เป็นประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ เช่น เป็นโสเภณี หรือเข้าทำงานในสถานที่นอกเหนือจากการได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายแรงงาน เช่น เป็นคนรับใช้ตามบ้าน ทรานไคที่รัฐยังไม่สามารถสร้างงานในส่วนอื่นของประเทศนอกจากในเขตกรุงเทพมหานคร เพื่อให้มีการเคลื่อนย้ายแรงงานกระจายสู่ภาคต่าง ๆ ของประเทศมากขึ้น และยังไม่สามารถควบคุมการปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานได้ทั่วถึง ทรานไคที่สตรีไทยส่วนใหญ่ก็ยังคงต้องประสบปัญหาในการประกอบอาชีพและได้รับความไม่เป็นธรรมในเรื่องค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการ

ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาการประกอบอาชีพของสตรีไทย

ถ้ากล่าวข้างต้นแล้วว่า ปัญหาที่สตรีไทยส่วนใหญ่สนใจและต้องการแก้ไขโดยเร่งด่วนก่อนปัญหาอื่น คือ ปัญหาเกี่ยวกับความไม่เสมอภาคในการประกอบอาชีพ ทำอย่างไรสตรีจึงจะมีโอกาสประกอบอาชีพ ได้รับค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการเท่าเทียมชาย ยิ่งถ้าพิจารณาแนวโน้มทางเศรษฐกิจของประเทศไทยในอนาคต ค่าครองชีพและราคาสินค้าสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จะยิ่งเห็นชัดว่า ไม่เฉพาะแต่ในกลุ่มสตรีเท่านั้นที่ต้องการให้สตรีมีสิทธิและหน้าที่เสมอภาคชายในการประกอบอาชีพ หากแต่เป็นความต้องการของบุคคลทุกกลุ่มในทุกสังคมที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เกี่ยวกับการประกอบอาชีพของสตรีควรถูกขจัดให้หมดสิ้นไป เพื่อที่แรงงานและความคิดสร้างสรรค์ของสตรีจะได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์เชิงเศรษฐกิจต่อสังคมทั่วไปได้มากขึ้น

นับแต่ พ.ศ. 2499 ซึ่งเป็นปีที่สภาสตรีแห่งชาติ ก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของสตรี และองค์การสตรีในประเทศไทยจนถึงปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่า หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐและที่มิใช่ของรัฐ สมาคมต่าง ๆ ในประเทศไทยและในต่างประเทศ กลุ่มสตรีไทยชั้นนำในวงการต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพมหานครและในต่างจังหวัดทุกจังหวัด ได้ให้ความสนใจและให้ความร่วมมืออย่างจริงจังในการพัฒนาสตรี เพื่อยกระดับความรู้ ความสามารถของสตรีและเพื่อที่จะให้สตรีได้รับสิทธิในตำแหน่งต่าง ๆ เสมอภาคชายทั้งในทางกฎหมายและในทางการประพฤติปฏิบัติกิจกรรมที่หน่วยงาน สมาคม และกลุ่มต่าง ๆ ในประเทศได้ปฏิบัติเพื่อพัฒนาสตรีมีหลายประการ เช่น แสวงหาและจัดสรรทุน จัดสัมมนาและจัดการประชุม จัดหาวิทยากร จัดการฝึกอบรมวิชาชีพ จัดการฝึกผู้นำ เพื่อพัฒนาผู้นำสตรีในระดับบริหารและในระดับท้องถิ่น จัดทำเอกสารทางวิชาการเผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกิจกรรมที่ควรปฏิบัติแก่ผู้ที่สนใจทั่วไป กิจกรรมที่หน่วยงาน สมาคม และกลุ่มต่าง ๆ ปฏิบัติและให้ความร่วมมือกันอย่างกว้างขวางและสม่ำเสมอคือ การศึกษารวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับสตรี วิเคราะห์ปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของสตรี วางแผนพัฒนาสตรีในระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว ตลอดจนประสานแผนงานโครงการของหน่วยงานต่าง ๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมส่วนรวม

ความพยายามในการพัฒนาบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของสตรีและ
 แก่ปัญหาต่าง ๆ ของสตรีในประเทศไทยได้รับความสนใจ อย่างเห็นได้ชัดในช่วงแผนพัฒนาการ
 เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - 2519) และยิ่งชัดเจนขึ้นในระยะแผน
 พัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2521) ทั้งนี้เพราะเป้าหมายของแผนพัฒนาสตรี สอดคล้อง
 กับเป้าหมายของแผนพัฒนาฯ สองฉบับนี้³² ซึ่งมุ่งแก้ปัญหาความไม่เสมอภาคของประชาชน
 ความไม่สมมูลย์ในการพัฒนาและแก้ปัญหาเงินเพื่อและเศรษฐกิจชะงักงัน

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวได้มีผู้ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาของสตรีด้านต่าง ๆ มากมาย ทั้ง
 ยังได้เสนอความคิดเห็นในการแก้ปัญหาของสตรี ต่อไปนี้เป็นข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับ
 การแก้ปัญหาของสตรีซึ่งผู้เชี่ยวชาญและผู้ปฏิบัติงานพัฒนาสตรีด้านต่าง ๆ ได้เสนอในหนังสือ
 บทความ วิทยานิพนธ์ และรายงานวิจัย ซึ่งคาดว่าจะจะเป็นประโยชน์ของรัฐบาล หน่วยงาน
 องค์กร สมาคม และกลุ่มต่าง ๆ ที่สนใจในงานพัฒนาสตรีในอันที่นำไปใช้เป็นแนวทางในการ
 พิจารณาวางแผนและในการปฏิบัติงานพัฒนาสตรี

นภาพร โกศลวัฒน์³³ เสนอความเห็นในการแก้ปัญหาของ คณงานสตรีในโรงงาน
 อุตสาหกรรมทอผ้า ในเขตนครหลวงกรุงเทพมหานครในต่าง ๆ เช่น ด้านการใช้แรงงาน
 สตรี เจ้าหน้าที่กรมแรงงาน ควรชี้ให้นายจ้างทราบปัญหาของคณงาน ให้ทำบัญชีการทำงาน
 ของคณงานแต่ละคน เพื่อที่จะทราบว่า คณงานแต่ละคนทำงานวันละกี่ชั่วโมงได้รับค่าจ้างเท่าไร
 ด้านสภาพการทำงาน เจ้าหน้าที่กรมแรงงานควรตรวจสอบสถานที่ตั้ง เนื้อที่ บรรยากาศ ความ
 สะอาดของโรงงานและควบคุมให้โรงงานปฏิบัติตามกฎหมายโดยเคร่งครัด ด้านการคุ้มครอง
 แรงงาน ควรกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำและวิธีการจ่ายค่าจ้างโดยคณะกรรมการอัตราค่าจ้าง ซึ่ง
 ประกอบด้วยตัวแทนลูกจ้าง นายจ้างและรัฐบาล นอกจากนั้นควรให้ความคุ้มครองชั่วโมง
 ทำงานของคณงาน ด้านการสร้างแรงงานฝีมือ รัฐควรจัดตั้งศูนย์ฝึกวิชาชีพทุกระดับเพิ่มจาก
 สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานแห่งชาติ

สมคิด พลศรี³⁴ มีความเห็นว่า การใช้แรงงานสตรีในสถานบริการ เป็นการใช้
 แรงงานที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งก่อให้เกิดผลเสียต่อสังคมเช่น ก่อให้

เกิดปัญหาอาชญากรรม การมีผู้เล่นเกมการพนันและยาเสพติด การแพร่โรคติดต่อ ฯลฯ การแก้ปัญหาการทำงานของสตรีในสถานบริการเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งเพราะจะทำให้แรงงานสตรีเป็นแรงงานที่มีคุณภาพขึ้น สมคิตมีความเห็นว่า การขจัดปัญหานี้มี 2 วิธีคือ วิธีป้องกันและวิธีแก้ไขในด้านการป้องกันนั้น สมคิตมีความคิดเห็นว่า ควรปรับปรุงหลักสูตร และวิธีการสอนของการศึกษาภาคบังคับระดับประถมศึกษาให้ผู้เข้าศึกษา กล้าซักถาม มีความคิดริเริ่ม และสามารถนำความรู้ที่ศึกษาไปปฏิบัติได้ ควรขยายการศึกษานอกโรงเรียน เช่น วิชาเกษตรกรรม วิชาพื้นฐานทางไฟฟ้า ให้ผู้ศึกษามีความรู้ทั้งด้านการผลิต การจำหน่าย สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ ควรขยายงานอุตสาหกรรมในส่วนภูมิภาค เพื่อให้แรงงานในภูมิภาคมีงานทำและมีรายได้เพิ่มขึ้น การอพยพประชากรจากภูมิภาคจะลดลง การส่งเสริมอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบอุตสาหกรรมไฟฟ้าซึ่งเป็นงานเบาและละเอียดเหมาะกับสตรี ควรอบรมสตรีที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อให้มีความรู้ความชำนาญเพิ่มขึ้น และได้รับการคุ้มครองให้มีความก้าวหน้าและมั่นคงในงาน ควรมีการวางแผนด้านแรงงานสตรี ซึ่งควรเริ่มด้วยการตั้งหน่วยงานเพื่อศึกษาอาชีพต่าง ๆ ที่สตรีทำอยู่ว่าเหมาะสมกับแรงงานสตรีหรือไม่และมีปัญหาอะไร ต่อจากนั้นควรศึกษาอุตสาหกรรมที่เป็นแหล่งใช้แรงงานสตรีได้มากและเหมาะสม รัฐบาลและผู้ประกอบการควรร่วมกันพิจารณาจากแผนจัดหาและพัฒนาแรงงานสตรีให้มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับความต้องการทางเศรษฐกิจของประเทศ ส่วนในด้านแก้ไขปัญหานี้ สมคิตเสนอว่า ควรฝึกอาชีพสตรีที่ทำงานในสถานบริการโดยควรฝึกวิชาชีพที่สตรีสนใจมากที่สุด เช่น ตัดเย็บเสื้อผ้า ตัดผม เสริมสวย ให้คำปรึกษาแนะนำสตรีที่อพยพมาจากต่างจังหวัดทั้งในสถานจัดหางานและที่พักอาศัย ควบคุมการดำเนินงานของสำนักงานจัดหางานของเอกชนให้มากขึ้น ควบคุมการถือค่าบริการของสำนักงานและควบคุมสถานบริการให้ปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานอย่างเคร่งครัด

ชัชศิยา กรวรรณสุต ทองศรี กำภู ณ อยุธยา สินี กมลนาวัน³⁵ เสนอให้รัฐปรับปรุงกฎข้อบังคับการว่าจ้างแรงงานสตรีและควรสนับสนุนให้หน่วยงานเอกชนปรับปรุงด้วย นอกจากนั้น รัฐควรปรับปรุงศูนย์ฝึกอาชีพโดยการขยายขอบเขตทั้งในค้ำหลักสูตร การ

กำหนดงานและพื้นที่ ทั้งควรกระตุ้นนายจ้าง และหน่วยงานต่าง ๆ ให้ดำเนินการการฝึกอบรม ให้ได้ผลเต็มที่ รัฐควรเร่งดำเนินการปฏิรูปการศึกษาตามแนวที่คณะกรรมการวางแผน การปฏิรูปการศึกษากำหนดไว้ และควรกระตุ้นให้ชุมชนเป็คศูนย์รับเลี้ยงเด็กในวัยก่อนเข้า โรงเรียน เพื่อลดภาระการดูแลบุตรของสตรีที่ทำงานนอกรบ้าน การแก้ปัญหาของสตรี นอก จากรัฐจะเป็นผู้รับผิดชอบแล้ว สภาสตรี ฯ ควรมีส่วนรับผิดชอบร่วมด้วยในฐานะเป็นศูนย์ ประสานของสมาคมสตรีต่าง ๆ ในประเทศไทย ที่สำคัญคือสตรีจะต้องสนใจปรับปรุงคุณภาพ ของตนเองและให้ความช่วยเหลือสตรีที่ช่วยตัวเองไม่ได้ให้มีความสามารถเพิ่มขึ้นด้วย

ได้มีผู้เสนอแนะวิธีการแก้ปัญหาการเลี้ยงดูบุตรและการทำงานบ้านของสตรีที่ ประกอบอาชีพนอกรบ้าน^{๑๑} เพื่อให้สตรีสามารถจัดเวลาทำงานให้สอดคล้องกับบทบาทความรับผิดชอบในครอบครัวเป็นจำนวนมาก ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้คือ รัฐบาลควรยอมรับว่า การดูแลบุตรเล็ก ๆ ของพ่อแม่ที่ทำงานนอกรบ้านเป็นหน้าที่ของชุมชน สหภาพแรงงานควรเพิ่มความสนใจแก้ปัญหาการเลี้ยงดูบุตรคนงานและให้เป็นสิทธิพื้นฐานของคนงาน ปัจจุบันการจัดบริการดูแลเด็กในประเทศต่าง ๆ ส่วนมากเป็นบริการสำหรับเด็กอายุเกิน 3 ขวบ ผู้ดำเนินการส่วนใหญ่เป็นสตรีจัดทำโครงการในรูปคณะกรรมการท้องถิ่น และได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลบ้าง สำหรับประเทศที่รัฐบาลไม่ได้ให้เงินอุดหนุนจะมีบทบาทกับให้นายจ้างที่มีลูกจ้างหญิงตามจำนวนที่กำหนดดูแลเด็กในวัยที่กำหนด บริการดูแลเด็กมีหลายแบบตั้งแต่ดูแลจนถึงคลินิก หรือศูนย์พัฒนาเด็ก สถานบริการดูแลเด็กควรอยู่ใกล้บ้านดีกว่าอยู่ที่ทำงานหรือติดกับที่ทำงาน เพื่อเด็กจะได้ไม่เหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง และคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อม ในอนาคตรัฐควรสนับสนุนให้ทุนอุดหนุนบริการดูแลเด็กเพิ่มขึ้น

นอกจากมีผู้เสนอแนะวิธีการแก้ปัญหาการเลี้ยงดูบุตรแล้ว ยังมีผู้ให้ความสนใจเสนอแนะวิธีการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการทำงานบ้านของสตรีด้วย เช่น เสนอว่าควรมีการแบ่งงานบ้านระหว่างสตรีและบุรุษใหม่ให้ยุติธรรม ให้สตรีเปลี่ยนค่านิยมใหม่ด้วยการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น เครื่องซักผ้า เครื่องล้างจานช่วยทำงานบ้าน และให้ย้ายงานบ้านบางอย่างออกนอกรบ้าน เช่น การทำอาหาร การซักผ้า ให้สถานบริการชุมชนเป็นผู้รับทำแทน วิธีแก้ปัญหา

งานบ้านที่กล่าวนี้ ในกลุ่มสตรีที่มีรายได้ต่ำก็ยังไม่สามารถจะปฏิบัติได้ ดังนั้นจึงมีผู้เสนอแนะวิธีที่มีประโยชน์ต่อสตรีทุกคน คือ ลดจำนวนชั่วโมงทำงานในแต่ละวันและในแต่ละสัปดาห์ ให้มีการยืดหยุ่นเวลาทำงาน โดยจัดให้มีงานที่เริ่มและเลิกงานในเวลาต่าง ๆ กัน แต่มีจำนวนชั่วโมงที่ทำงานต่อสัปดาห์รวมแล้วเท่ากัน ให้อนุญาตให้พ่อหรือแม่ลางานได้เมื่อลูกป่วย ซึ่งอาจจะจำกัดอายุของลูกหรือไม่จำกัดอายุ แต่จะต้องมีใบรับรองแพทย์ และให้ถือว่าเป็นการลาป่วยโดยได้รับค่าจ้างครึ่งวัน เป็นต้น

ชิตจันทร์ หังสสุต³⁷ ได้เสนอแนะวิธีแก้ปัญหาของสตรีที่ทำงานในโรงงานหลายวิธี เช่น เสนอแนะวิธีแก้ปัญหาค่าเช่าเพื่อนที่ปรึกษาโดยการจัดสัมมนาหัวหน้าคณงานสตรี ดังเช่นที่กรมแรงงานได้จัดทำร่วมกับองค์การกรรมกรระหว่างประเทศและกลุ่มส่งเสริมสถานภาพสตรี ในปี 2518 และปี 2519 การจัดสัมมนาเป็นการเปิดโอกาสให้คณงานสตรีได้แถลงปัญหา และให้มีที่ปรึกษาให้คำแนะนำวิธีแก้ปัญหานั้น ทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้คณงานสนใจหาวิธีการปรับปรุงสภาพะคนงานสตรีให้มีสวัสดิการและอนาคตดีขึ้น นอกจากนี้ฝ่ายแรงงานหญิงและเด็กกรมแรงงานควรพยายามแก้ปัญหานี้ด้วยการจัดหาคณงานหรือเจ้าหน้าที่ในโรงงาน ซึ่งเป็นที่เชื่อถือ (ไม่ใช่หนีบถือ) ของคณงาน และไม่เป็นสมุนของนายจ้างตามสายตาคณงานเป็นที่ปรึกษาคณงาน อีกวิธีหนึ่งที่กรมแรงงานควรส่งเสริมคือ การเรียนลัดในโรงงาน เพื่อช่วยคณงานสตรีให้มีโอกาสศึกษาเพิ่มเติม มีความเชื่อมั่นในตนเอง รู้จักสิทธิหน้าที่ของตนดีขึ้นซึ่งจะช่วยลดปัญหาของคณงานสตรีได้มาก กรมแรงงานได้จัด โครงการโรงเรียนในโรงงานร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการมาตั้งแต่ปี 2517 เนื่องจากคณงานสตรีส่วนใหญ่มีการศึกษาต่ำอ่านหนังสือไม่ออกและเขียนหนังสือไม่ได้ ดังนั้น กรมแรงงานควรจัดเปิดสอนหลายระดับ และควรหันมาช่วยเหลือคณงานสตรีผู้ที่ไม่รู้หนังสือก่อน ด้วยเหตุที่ครูสอนในโรงเรียนของโรงงานไม่ใช่ลูกจ้างของนายจ้างแต่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐรับเงินเดือนจากกรมสามัญศึกษา ทั้งเป็นที่เคารพนับถือของคณงาน ดังนั้นครูจึงอาจช่วยทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาคณงานได้ผลดีอีกหน้าที่หนึ่ง นอกจากคณงานจะขอคำปรึกษาแนะนำแก้ปัญหาจากที่ปรึกษาคณงานแล้ว คณงานอาจจะบายปัญหาหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีแก้ปัญหานั้น ในวารสารแรงงานหญิงได้อีกทางหนึ่ง

ในปี 2520 สภาสตรีแห่งชาติและคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์³⁸ ได้ศึกษาปัญหาและความต้องการของสตรีในชนบท ณ จังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดลำปาง พบว่าปัญหาของสตรีไทยในชนบทเป็นปัญหาเกี่ยวกับรายได้และสวัสดิภาพของครอบครัว รายจ่ายของครอบครัวสูงเกินกว่ารายได้ สตรีไทยต้องการมีบทบาทหารายได้ช่วยเหลือครอบครัวเพิ่มขึ้น และต้องการที่จะมีความรู้เพิ่มขึ้นเพื่อเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพ ซึ่งจะช่วยให้ครอบครัวมีรายได้เพียงพอกับรายจ่ายที่จำเป็น ทั้งนี้ สภาสตรีแห่งชาติ คณะผู้สำรวจจากคณะสังคมศาสตร์ หัวหน้าส่วนราชการและผู้แทนจากสมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมหญิงจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดลำปางได้ร่วมกันพิจารณาหาทางแก้ปัญหาของสตรีในชนบท ในที่สุดมีมติสอดคล้องกันว่าการแก้ปัญหาของสตรีในชนบทควรมุ่งปรับปรุงความรู้ความสามารถของสตรี เพื่อเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพของสตรีและในเวลาเดียวกันควรมุ่งปรับปรุงชนบทให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น และได้เสนอแนะข้อควรแก้ไขปรับปรุงความรู้ความสามารถของสตรีต่างๆ ดังนี้ :- (1) จัดการศึกษาอนุรูปแบบ โดยเน้นสอนให้สตรีรู้จักประหยัดรายจ่าย รู้จักจัดงบประมาณของครอบครัว รู้จักหาทางประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ ทั้งเน้นฝึกอาชีพบางประเภทตามความต้องการของสตรี เช่น ฝึกอบรมถักนิต การเลี้ยงสัตว์ ักเย็บเสื้อผ้า ักสาน ประกอบอาหาร โดยใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในหมู่บ้านหรือท้องถิ่นใกล้เคียง การจัดฝึกอบรม ควรคำนึงถึงเวลาที่สตรีส่วนมากว่างจากการประกอบอาชีพ (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม) ทั้งควรคำนึงด้วยว่าอายุมีความสัมพันธ์กับความต้องการฝึกอาชีพเพราะจากการศึกษาพบว่า สตรีที่มีอายุ 55 ปีขึ้นไป ต้องการอบรมเกี่ยวกับจักสาน สตรีอายุระหว่าง 35 ถึง 54 ปี ต้องการฝึกถักนิต สตรีอายุระหว่าง 25 ถึง 34 ปี สนใจฝึกอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มสตรีอายุระหว่าง 15 ถึง 24 ปี สนใจศึกษาเพิ่มเติม นอกจากนั้น ควรพิจารณาจัดหาตลาดที่จะรับซื้อผลผลิตควบคู่ไปด้วย (2) ติดตามดูแลการบังคับใช้กฎหมายแรงงานอย่างเคร่งครัด และควรสอนให้สตรีรู้ว่าถ้าคนไม่ได้รับความเป็นธรรม เรื่องค่าจ้างแรงงานแล้วจะร้องเรียนได้ที่ไหน และวิธีใด? ส่วนข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการปรับปรุงชนบทอาจสรุปได้ดังนี้ (1) รัฐบาลควรรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้าน เพื่อทราบความต้องการของชาวบ้านและควรแจ้งให้

ชาวบ้านทราบบริการของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งของรัฐและของเอกชนในระดับต่าง ๆ (2) ให้ชาวบ้านเลือกบุคคลที่คล่องแคล่วและสามารถเข้าถึงความรู้สึกของชาวบ้านเป็นตัวแทนของชาวบ้านหมู่บ้านละ 1 คน ได้มีโอกาสทำความรู้จักและเรียนรู้วิถีปฏิบัติงานของหน่วยงานต่าง ๆ ของทางราชการและของเอกชน (3) จัดระบบสงเคราะห์ชาวบ้านให้มีประสิทธิภาพมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและให้ถึงมือชาวบ้านอย่างแท้จริง เช่น การจำหน่ายพันธุ์พืช ปุ๋ย เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นในการทำนาให้แก่ชาวบ้านผู้มิรายได้ต่ำในราคาทุน (4) ตั้งโรงงานขนาดเล็กขึ้นในหมู่บ้านหรือใกล้หมู่บ้านเพื่อชาวบ้านจะได้มีงานทำและรายได้เพิ่มขึ้น (5) ส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดระบบสหกรณ์ขึ้นในหมู่บ้านเพื่อประโยชน์ในการออมทรัพย์และการลงทุนประกอบอาชีพ โดยเป็นพี่เลี้ยงให้ชาวบ้านในระยะต้น พร้อมทั้งส่งเสริมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสหกรณ์ (6) ขอความร่วมมือชาวบ้านกั้นแรงงานและวัสดุอุปกรณ์จัดทำเขื่อนหรือฝายกั้นน้ำเพื่อการชลประทาน ขุดคลองส่งน้ำ ขุดบ่ออากาศ และติดตั้งเครื่องสูบน้ำที่มีประสิทธิภาพ หากเป็นพื้นที่สูงซึ่งแล้งน้ำควรสร้างอ่างเก็บน้ำฝน และควรมีหน้าที่ตรวจแนะนำการใช้ให้ถูกต้อง เช่น สอนชาวบ้านให้รู้จักใช้เครื่องสูบน้ำ รู้จักป้องกันและรักษาคลองไม่ให้ตื้นเขินเป็นต้น (7) ใช้แรงงานชาวบ้านปรับปรุงหรือขยายถนนในหมู่บ้าน เพื่อทุ่นแรงและเวลาของชาวบ้านไม่ต้องหอบของออกมาจากนา

ถ้าพิจารณาจากข้อเสนอแนะของสภาสตรีแห่งชาติ อาจกล่าวได้ว่าสภาสตรีแห่งชาติ นอกจากจะมุ่งส่งเสริมให้สตรีมีบทบาททางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นแล้ว ยังมุ่งส่งเสริมให้สตรีมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนเพิ่มขึ้นด้วย ศิริ เกิดอินทร์³⁹ เสนอความเห็นคล้ายคลึงกันและได้กล่าวถึงแผนพัฒนาสตรีปี 2520-2524 ว่ามีจุดมุ่งหมายอบรมสตรีให้มีความสามารถรวมกลุ่มและสามารถเป็นผู้นำทางการปกครองระดับต่าง ๆ รัฐบาลมีเป้าหมายอบรมให้มีจำนวนผู้นำสตรีในจังหวัดเพิ่มขึ้นคือ 2, 4, 6, 8, 10 ตามลำดับ ศิริ ได้เสนอแนะว่า การอบรมสตรีปัจจุบันควรเน้นด้านอาชีพเป็นเป้าหมายแรก และเน้นความรู้เรื่องประชาธิปไตยเป็นเป้าหมายรอง ปัจจุบันคณะกรรมการหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นชาย โครงการอบรมควรมีเป้าหมายทั้งเสริมให้สตรีมีบทบาทเป็นผู้นำในการประกอบกิจกรรมของสตรีและเด็กในคณะกรรมการหมู่บ้านเพิ่มขึ้น

คณะทำงานวางแผนพัฒนาสตรีและเด็ก⁴⁰ มีความเห็นว่า การที่จะส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่นั้น จำเป็นจะต้องขจัดปัญหาสำคัญ เช่น การศึกษาต่ำ ความไม่เป็นธรรมในการประกอบอาชีพ และอคติเกี่ยวกับบทบาทสตรี คณะทำงานวางแผนพัฒนาสตรีและเด็กได้เสนอให้รัฐบาล (1) ส่งเสริมการศึกษาและการฝึกอาชีพของสตรีทุกระดับโดยเฉพาะสตรีในชนบท นโยบายการศึกษาและการฝึกอาชีพจะต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความต้องการทางเศรษฐกิจของแต่ละภูมิภาค การส่งเสริมการศึกษาของสตรีจะช่วยให้สตรีรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนต่อสังคมเพิ่มขึ้น และสามารถแก้ปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่เมือง อันจะก่อให้เกิดปัญหาแรงงานและปัญหาสังคมอื่น ๆ ตามมาอีก (2) ส่งเสริมให้มีกรวิจัย และเน้นสถิติเกี่ยวกับการศึกษาให้กว้างขวางขึ้นเพื่อประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาการศึกษาของสตรีและช่วยในการวิเคราะห์แก้ปัญหาของสตรีให้ถูกต้องมากขึ้น (3) กำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจโดยมุ่งใช้แรงงานในการผลิตมากกว่าใช้เครื่องจักรที่ทันสมัยอันเป็นสิ่งประเทศขาดแคลน เพื่อเข้าปัญหาการว่างงานในประเทศ และในการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจนั้นรัฐจำเป็นต้องกำหนดมาตรการอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ และสอดคล้องกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในแต่ละภาค (4) ควบคุมตรวจตราการคุ้มครองแรงงานตามกฎหมายแรงงานอย่างเคร่งครัด เพื่อปรับปรุงสภาพการทำงาน และสวัสดิการของผู้ใช้แรงงาน นอกจากนี้รัฐบาลควรช่วยแนะนำจัดหางานและขยายงาน เพื่อสามารถให้ความคุ้มครองแก่แรงงานที่ต้องการความช่วยเหลือได้กว้างขวาง (5) ปรับปรุงนโยบายทางด้านสังคม จัดตั้งศูนย์รับเลี้ยงเด็กกลางวัน จัดศูนย์เยาวชน เพื่อรับปัญหาที่อาจเกิดตามมาเนื่องจากสตรีต้องออกทำงานนอกบ้านมากขึ้นและมีเวลาอบรมเลี้ยงดูบุตรลดลง

บวร ทิพาพร และ เฉลิมพล⁴¹ มีความเห็นว่า การนิยมยกย่องสตรีและการยอมรับว่าสตรีมีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพไม่แตกต่างจากชายเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้สตรีมีโอกาสในการประกอบอาชีพและมีความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานถึงระดับนักบริหารได้เช่นเดียวกับชาย การที่สังคมจะปกป้องและยอมรับความรู้ความสามารถของสตรีนั้น สตรีเองจะต้องเป็นผู้เริ่มแก้ความเชื่อดั้งเดิมที่ไม่เป็นธรรมเกี่ยวกับสตรีก่อน ด้วยการแก้ไขบุคลิก

ลักษณะและความประพฤติซึ่งเป็นข้อบกพร่องของสตรี ตลอดจนสร้างความสำเร็จในการทำงาน บวร ทิพาพร และ เฉลิมพล เสนอหลักการที่สตรีสามารถสร้างความสำเร็จในการทำงานได้ด้วยตนเองหลายประการ โดยสรุปคือสตรีจะต้อง (1) มองเห็นว่างานเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ซึ่งจะต้องมีการวางแผน มีความมั่นใจและรับผิดชอบในหน้าที่การงานอย่างจริงจัง (2) ตั้งใจปฏิบัติงานในหน้าที่ให้ได้ผลดีที่สุด (3) ประเมินและปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนอยู่เสมอ (4) แก้ไขข้อบกพร่องของตนและปรับทัศนคติของตนให้สอดคล้องกับของบุคคลอื่น (5) มีความซื่อสัตย์ สุภาพละเอียดอ่อน มีความคิดสร้างสรรค์ และมีกลยุทธ์ในการทำงาน กล่าวคือสตรีจะต้องวางแผนชีวิตการทำงานและเป็นผู้ดำเนินการปฏิบัติ เพื่อให้แผนบรรลุสู่ความสำเร็จโดยไม่รอคอยบุคคลอื่นหรือโชควาสนา (6) มีความอดกลั้นไม่ใช้อารมณ์ในการทำงาน (7) สนใจแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการทำงานอย่างจริงจัง

ข้อเสนอของ จีรพันธ์ พิตรปรีชา¹² ในการแก้ปัญหาของสตรีในประเทศมีลักษณะแตกต่างจากข้อเสนออื่น ๆ จีรพันธ์เสนอขบวนการสตรีเพื่อสังคมนิยมว่าเป็นแนวทางที่ช่วยสตรีร่วมพลังพิจารณาแก้ปัญหาของสตรีได้อย่างมีระบบ มีเหตุผล จิตสำนึก และมีมนุษยธรรม ขบวนการสตรีเน้น (1) การพัฒนาระบบครอบครัวใหม่ เช่น ให้รัฐบาลจัดบริการรับเลี้ยงเด็กฟรีตลอด 24 ชั่วโมง (2) ให้การศึกษาแก่สตรีเพื่อทำลายค่านิยมแบบเก่าและให้มีความเชื่อมั่นในตนเอง (3) การต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการประกอบอาชีพของสตรีเสมอภาคชาย เช่น เรียกร้องให้มีการปรับค่าแรงและโอกาสในการทำงานของสตรีเท่าเทียมชาย อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาของสตรีไทย โดยยึดหลักการ วิธีการของสังคมนิยมจะต้องมีขั้นตอน และวิธีการต่อสู้ที่สอดคล้องกับปัญหาของสังคมไทย

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า ข้อเสนอในการแก้ปัญหาของสตรีเน้นแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ กัน ส่วนใหญ่เป็นข้อเสนอ เรียกร้องให้รัฐบาลหรือผู้ประกอบการเอกชน กำหนดนโยบายปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับและสร้างมาตรการต่าง ๆ เพื่อที่จะให้สตรีมีความรู้ความสามารถและมีส่วนร่วมในการปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวและมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศได้มากขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีผู้เสนอเรียกร้องให้สตรีสร้างจิตสำนึกใหม่ และ

พิสูจน์ประสิทธิภาพในการทำงานของสตรี ด้วยการแก้ไขบุคลิกลักษณะและความประพฤติซึ่งเป็นข้อบกพร่องของสตรีด้วยตนเอง หรือด้วยการให้สตรีร่วมกันพิจารณาสรุปปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหา โดยการจัดรวมเป็นกลุ่มสตรีต่าง ๆ สมาคมสตรีต่าง ๆ หรือโดยการจัดตั้งเป็นขบวนการสตรีสังคมนิยม ปัจจุบัน ข้อเสนอแนะให้สตรีปรับปรุงบุคลิกและพิสูจน์ประสิทธิภาพในการทำงานด้วยตนเอง และข้อเสนอที่เรียกร้องให้สตรีร่วมกันต่อสู้ในรูปขบวนการสตรีสังคมนิยมเท่าที่มีการปฏิบัติในประเทศเมื่อเปรียบกับต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น แล้วอาจกล่าวได้ว่า เป็นเพียงขั้นเริ่มต้น "อย่างไรก็ตามแม้ว่าข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหานั้นแนวทางในการแก้ปัญหาท่างกัน แต่ข้อเสนอแนะเหล่านั้นมีเป้าหมายในการแก้ปัญหาของสตรีร่วมกัน กล่าวคือ มีเป้าหมายที่จะปรับปรุงฐานะและบทบาทของสตรีในทางสังคมเศรษฐกิจและการเมือง เพื่อให้สตรีมีทั้งสิทธิและหน้าที่ในการพัฒนาประเทศได้เสมอภาคชาย นอกจากนี้ ยังมีเป้าหมายที่จะให้สตรีและทุกคนในสังคมสร้างจิตสำนึกใหม่ร่วมกันว่า การปรับปรุงฐานะและบทบาทสตรีมิใช่เพื่อให้สตรีใช้ความรู้ความสามารถแข่งขัน ซึ่งดีจึงเด่นกับชาย แต่เพื่อให้สตรีได้มีโอกาสใช้ความรู้ ความสามารถร่วมกับชายในการพัฒนาประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

เชิงอรรถ

1. สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, รายงานและผลสำรวจแรงงานท้าวราชอาณาจักร (รอบที่ 2), กรกฎาคม - กันยายน, 2520 กำลังจัดพิมพ์)
2. Satsaya Choanggulia, "The Role of Rural Women in Contributing to Family Income. Programmes as Organized by the Girl Guides Association of Thailand". in the Role of Women in Contributing to Family Income, Proceedings of the Regional Workshop in Bangkok, 19-23 July, 1976. (Bangkok : Friedrich-Ebert Stiftung, June 1977), pp. 279-280.
3. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "สถานภาพสตรีไทย พัทยา, 6-9 กันยายน 2521, หน้า 41

4. Carl Book, *Temple and Elephant* (กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2505), หน้า 431-433
5. เสถียรโกเศศ (พระยาอนุนามราชชน) *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน* (ธนบุรี : โรงพิมพ์สมเจตน์การพิมพ์, 2510), หน้า 203
6. สมาสตรีแห่งชาติ, *สตรีไทย* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยากร, 2519), หน้า 160-185
7. นันทนีย์ ไชยสุต, *สถานภาพสตรีไทยในชนบท*, รายงานเสนอในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาสังคม", กรุงเทพมหานคร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และสภาพพัฒนาการเกษตร, 22-24 มิถุนายน 2521
8. กรมแรงงาน, *ภาวะการมีงานทำของสตรีชนบทในประเทศไทย*, 2519 หน้า 2-3.
9. Lawan Ratanarung "Women in Development : USOM Thailand's Projects and Activities" in *The Role of Women in Contributings to Family Income*, *op. cit.*, pp. 281-286.
10. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *op. cit.*, หน้า 186.
11. *Ibid*, หน้า 54-55.
12. ขัตติยา วรรณเสถียร, *สตรีเกษตรกรไทย : การศึกษาเฉพาะสตรีเกษตรกรไทยในเขตหนองจอก และบางปะอิน*, 2519 เอกสารโรเนียว หน้า 8
13. Tan Yong Moy and Uraivan Tan Kim Yong, "The Position of Women and Their Contribution to Rural Productive Efforts : A Comparison of Two Care Studies in Thailand and Malaysia" in *The Role of Women in Contribution to Family Income*, *op. cit.*, pp. 89-121.
14. ขัตติยา วรรณเสถียร, ทองศรี กำภู ณ อยุธยา และ สินี ภมลนาวิณ, *สะท้อนภาพสตรีไทย* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2519), หน้า 35; เขวง เรียงสุวรรณ และ สินี ภมลนาวิณ, *บทบาททางเศรษฐกิจของสตรีไทย* (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2513), หน้า 14.
15. สำนักงานสถิติแห่งชาติ *op. cit.*, หน้า 7-8
16. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ *op. cit.*, หน้า 55.
17. สมาสตรีแห่งชาติ, *สตรีไทย op. cit.*, หน้า 24-42; บุญเคิม ไพเราะ *สถานะภาพและบทบาทของสตรีไทยในสังคมไทย* วิทยานิพนธ์ แผนกวิชาสังคม, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519; จีรนันท์ พิศรปรีชา, *โลกที่สี่ : ประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของหญิงไทย*, กลุ่มผู้หญิงจุฬา, ฝ่ายวิชาการ ส.จ.ม., มีนาคม 2518; กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ จิตร

- ภูมิศักดิ์ *ประวัติศาสตร์สตรีไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์), 2519; อุทัย หิรัญโต, "ข้าราชการสตรีในวงการบริหารราชการ", *วารสารรัฐ/ระศาสนศาสตร์*, ปีที่ 4, เล่มที่ 3, (มกราคม 2507), หน้า 406-431; สินี กมลนาวัน, "การเปลี่ยนแปลงฐานะของสตรีไทย", *พัฒนบริหารศาสตร์*, ปีที่ 11 เล่มที่ 3 (กรกฎาคม, 2514), หน้า 401-442; สภาสตรีแห่งชาติ, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "ค่านิยมของสตรีไทยที่มีต่อการพัฒนาประเทศ", กรุงเทพมหานคร, 5-6 สิงหาคม 2521.
18. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ *op. cit.*, หน้า 84-112.
 19. เจริญ ศิริพันธ์ "กฎหมายคุ้มครองแรงงาน" *วารสารแรงงานหญิง* ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม 2519), หน้า 7-12
 20. ชิตจันทร์ หังสสุต, "การเรียนลับในโรงงาน", *วารสารแรงงานหญิง* ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม, 2519), หน้า 37-42
 21. ศิริ เกตุอินทร์, "แผนพัฒนาปี 22- เมื่อท้องหิวเรื่องอาชีพต้องมาก่อน", *สยามรัฐ*, 4 กันยายน 2521, หน้า 4
 22. นงเยาว์ ชัยเสรี, *สตรีกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ*. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาสังคม", กรุงเทพมหานคร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และ สภาพัฒนาการเกษตร, 22-24 มิถุนายน 2521
 23. วิชชุดา สัมพันธ์วิทย์, *สภาพการทำงานของลูกจ้างหญิงในงานก่อสร้าง*, วิทยานิพนธ์, คณะเศรษฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520, หน้า 9
 24. วิมลศิริ ชำนาญเวช, "สิทธิสตรีตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ" *วารสารแรงงานหญิง* ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม 2519), หน้า 5-7
 25. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *op. cit.*, หน้า 54-65
 26. นภาพร โภคัลวัฒน์, *สภาพการทำงานของสตรีและเด็กในโรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าในเขตนครหลวงกรุงเทพมหานคร*, วิทยานิพนธ์, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2515
 27. อรุณี, "ตามดาวเข้าป่าเขาใหญ่", *วารสารแรงงานหญิง*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม, 2519), หน้า 8-30
 28. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *op. cit.*, หน้า 46-47; "สตรีกับงานอาชีพ" *แรงงานสัมพันธ์*, ปีที่ 17, ฉบับที่ 11 (พฤศจิกายน 2518), หน้า 35-42; กานดา ผรณเกียรติ, *บทบาทของสตรีไทยทางด้านเกษตร : การศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะ*

- กรณีแม่บ้านในเขตโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ จังหวัดนครปฐมและจังหวัดราชบุรี, สุพัตรา เพ็ชรมนี่, *ประสิทธิภาพในการทำงานของสตรีในฐานะผู้ปฏิบัติงาน*; บวร ประพฤติกิติ, ทิพาพร พิมพ์สุทธิ, เฉลิมพล ศรีหงษ์, *สตรีไทยบทบาทในการเป็นผู้นำทางการบริหาร*; เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาสังคม”, *op. cit.*; Tan and Tan, *op. cit.*; ชัตติยา กรรณสูต, ทองศรี คำภู อนุชญา, สีนี กมลนาวิน *op. cit.*, หน้า 41-43; ชัตติยา กรรณสูต *op. cit.*, หน้า 8
29. “ชิตจันทร”, “ใครควรเป็นที่ปรึกษาของคณงานหญิง”, *วารสารแรงงานหญิง*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม, 2519), หน้า 1-4
 30. นันทนี ไชยสุต, *การส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท*; ศศิธร วสุวัต, *การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาสังคม*; กานดา พรณเกียรติ, *บทบาทของสตรีทางด้านการศึกษา*, *op. cit.*, *สภาสตรีแห่งชาติและคณะสังคมศาสตร์, รายงานการสำรวจสถานภาพสตรีไทยในชนบท ณ สองจังหวัด*, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง, “การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาสังคม” *op. cit.*,
 31. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *op. cit.*, หน้า 67
 32. นางเยาว์ ชัยเสรี, *สตรีกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ* *op. cit.*,
 33. นภาพร โภคัลวัฒน์, *op. cit.*,
 34. สมถิต พลศรี, *การใช้แรงงานสตรีในสถานบริการกับการพัฒนากำลังคน (ศึกษาเฉพาะกรณีพนักงาน ออบ ออบ นวด ในสถานบริการ) วิทยานิพนธ์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2517.
 35. ชัตติยา กรรณสูต, *et. al.*, *op. cit.*, หน้า 106
 36. “สตรีกับงานอาชีพ” *วารสารแรงงานสัมพันธ์*, ปีที่ 17, ฉบับที่ 11, (พฤศจิกายน, 2518), หน้า 35-42; ปราณี วงศ์เทศ, “ผู้ใช้แรงงานสตรี” เรียนเรียงจาก Seadag Reports, Seminar on “Women Wage Earners in Thailand” Pataya, Thailand, April 18 - 20, 1975 ใน *จุดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (มกราคม - มีนาคม 2519), หน้า 96-108
 37. “ชิตจันทร”, “ใครควรเป็นที่ปรึกษาของคณงานหญิง”, *op. cit.*; ชิตจันทร หังสุต, “การเรียนลับในโรงงาน”, *op. cit.*
 38. นันทนี ไชยสุต, *สถานภาพสตรีไทยในชนบท*, *op. cit.*
 39. ศิริ เกติอินทร์, *op. cit.*
 40. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ *op., cit.* หน้า 67-68, 112.
 41. บวร ประพฤติกิติ *et.al.*; *op. cit.*, 216-218.
 42. จิรนนท์ พิศรปรีชา, *op. cit.*